

HRVOJE MATKOVIC

Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)

Sagledavanje cjelovite slike razvoja jugoslavenske države između dva rata nije moguće bez temeljitog poznavanja pojave, razvoja i djelovanja pojedinih političkih stranaka, bez poznavanja njihovih programa i praktične političke akcije, kao i društvenih snaga i nacionalnih grupacija koje su iza tih programa i akcija stajale. I samo letimičan uvid u unutrašnjopolitički razvoj stare Jugoslavije upozorava na gotovo neprekidne stranačke borbe i razračunavanja. Političke stranke su imale istaknutu ulogu ne samo u Narodnoj skupštini nego i izvan nje, a njihovi programi i gledišta na najvažnije probleme države i njen razvoj odražavaju svu isprepletenost i proturječnost unutrašnjeg života zemlje.

Jedna od brojnih političkih stranaka stare Jugoslavije bila je i *Samostalna demokratska stranka*. Iako po broju članova i pristaša nije predstavljala veliku stranku, ipak je njen udio — a posebno udio njena vođe *Svetozara Pribičevića* — u političkom životu jugoslavenske države bio znatan. Međutim, moramo odmah podvući da Samostalna demokratska stranka do sada nije monografijski obrađena. Podataka o sudjelovanju te stranke u političkom životu zemlje nalazimo, doduše, u radovima koji raspravljaju o općem političkom razvoju stare Jugoslavije, ali tu su sastavni dio prikaza općih zbivanja i pružaju tek osnovnu, najelementarniju karakteristiku te stranačke formacije. Naime, ni jedan autor koji je pisao o političkom razvoju jugoslavenske države nije mogao mimoći Samostalnu demokratsku stranku i Svetozara Pribičevića. Takve fragmentarne podatke o sudjelovanju Samostalne demokratske stranke u političkim zbivanjima prvog desetljeća jugoslavenske države dali su Josip Horvat,¹ Rudolf Horvat² i Ferdo Čulinović.³ U malobrojnim radovima koji se bave posebnom stranačkom problematikom također nalazimo nekih

¹ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske 1918—1929*, Zagreb 1938.

² Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942.

³ Ferdo Čulinović, *Stara Jugoslavija* (u zborniku *Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu*) Zagreb 1959, str. 129—227; isti, *Jugoslavija između dva rata*, sv. I, II, Zagreb 1961.

podataka o Samostalnoj demokratskoj stranci i posebno o političkom djelovanju Svetozara Pribičevića, ali i tu su fragmentarni i nepovezani.⁴ S obzirom na oskudnost objavljenih podataka i nedostojanje obrada u političkoj literaturi i pokušaj Jovana Marjanovića da u svom radu o političkim strankama u staroj Jugoslaviji dade makar i sažeti pregled djelovanja Samostalne demokratske stranke sveo se, zapravo, na kratku informaciju koja više govori o Svetozaru Pribičeviću nego o samoj stranci.⁵ Naše raspravljanje o Samostalnoj demokratskoj stranci predstavlja pokušaj sustavnog prikaza njene pojave, razvoja i djelovanja, te utvrđivanja karakteristika njena programa i društvene i nacionalne osnove. Pri tome smo se vremenski ograničili na razdoblje Vidovdanskog ustava. Činimo to stoga, što šestosiječanjskom diktaturom cjelokupni politički život jugoslavenske države ulazi u novu fazu. Od tada se aktivnost svih političkih stranaka, pa i Samostalne demokratske stranke, odvijala u uvjetima zabrane javnog djelovanja. Stoga je takva cezura povijesno potpuno opravdana. Daljnja aktivnost Samostalne demokratske stranke ima posve drugo obilježje. Dakako, i problematika je obuhvaćenog razdoblja dana samo okvirno i predstavlja, zapravo, nacrt za veću i opširniju studiju.

Grupa Svetozara Pribičevića napušta Demokratsku stranku

Samostalna demokratska stranka nastala je istupanjem 14 poslanika, okupljenih oko Svetozara Pribičevića, iz Demokratske stranke, potkraj ožujka 1924. godine. Istupanje Pribičevićeve grupe bilo je završni čin dugotrajne unutrašnje krize u Demokratskoj stranci. Mada je Svetozar Pribičević, šef samostalnih demokrata, označio Zagrebački kongres intelektualaca, u listopadu 1922, kao početak krize, proces podvajanja u Demokratskoj stranci doista je započeo mnogo ranije. Korijen podvajanja treba tražiti u heterogenosti Demokratske stranke već od samog njenog osnutka.

Nastala udruživanjem nekoliko različitih predratnih političkih grupacija (iz Srbije samostalni radikali, naprednjaci i liberali, iz Hrvatske grupa oko Svetozara Pribičevića, prijašnji članovi Hrvatsko-srpske koalicije, iz Dalmacije grupa oko Ivana Krstelja i Jurja Bijankinija, iz Slovenije liberali oko Alberta Kramera i Gregora Žerjava) Demokratska je stranka od svog početka ostavljala utisak na brzinu sakupljenog konglomerata, i to konglomerata orijentacija, uvjerenja i interesa, mada je nastupila s jugoslavenskim unitarnim programom. Upravo zbog te heterogenosti, u Demokratskoj je stranci od osnutka postojao niz frakcija, koje su nosile

⁴ Josip Horvat, *Stranke kod Hrvata i njihove ideologije*, Beograd 1939; Vaso Bogdanov, *Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslavenskog nacionalnog pitanja*, Rad JAZU sv. 300, Zagreb 1956.

⁵ U novije vrijeme, u izdanju Instituta društvenih nauka u Beogradu pojavio se Zbornik »Istorija XX veka« koji donosi niz rasprava s parcijalnom političkom problematikom stare Jugoslavije u kojima se obrađuju i međustranački odnosi. U tim se radovima također nalaze podaci o Samostalnoj demokratskoj stranci ukoliko se u raspravljanju određene problematike ta stranka pojavljuje kao sudionik političkih zbivanja.

⁶ Jovan Marjanović, *Političke partije Kraljevine Jugoslavije*, Zbornik predavanja »Iz istorije Jugoslavije 1918—1945«, Beograd 1958, str. 216—217.

obilježja prijašnje stranačke pripadnosti i kako je koja frakcija jače dolazila do izražaja tako su oscilirali i programatski stavovi stranke.⁶ Ipak se u prvim godinama postojanja Demokratske stranke u njoj jasno naziru dva krila: Davidovićevo i Pribičevićevo. Takvo diferenciranje može se pratiti već od donošenja Vidovdanskog ustava. Iako je na stranačkom kongresu, u rujnu 1921, u načelu prihvaćena dotadašnja politika stranke (Demokratska je stranka aktivno sudjelovala u donošenju centralističkog Vidovdanskog ustava), ipak je Davidovićevo krilo, i prije i poslije kongresa, ispoljavalo sklonost za ublažavanje centralizma. U toku 1922. godine ono se angažiralo oko tzv. politike »srednje linije«⁷ kojom se obilježavao politički pravac između oštrog kursa režima i opozicije Hrvatskog bloka.⁷ Toj se liniji suprotstavljao Svetozar Pribičević sa svojim istomišljenicima, braneći strogo centralističku politiku i zalažući se za striktno provođenje Vidovdanskog ustava.

Nakon sudjelovanja Ljube Davidovića na Zagrebačkom kongresu intelektualaca, sukob između dva krila Demokratske stranke još se jače zaoštrio. Diskusije koje su poslije Zagrebačkog kongresa vođene u Glavnom odboru Demokratske stranke pokazale su potpunu podvojenost vodstva, i to ne samo u pitanju taktike nego i u osnovnim gledištima. Ipak je tada prevladalo mišljenje da je nužno očuvati jedinstvo Demokratske stranke jer bi njen rascjep značio »slabljenje državotvornih elemenata«.⁸

Međutim, podvojenost između Davidovićeve i Pribičevićeva krila Demokratske stranke ubrzo je ponovno došla do izražaja, i to prilikom izbora novog predsjednika Narodne skupštine, kada su demokrati istaknuli čak dva kandidata: dra Ivana Ribara iz Davidovićeve i dra Edu Lukinića iz Pribičevićeve grupe. Već tada se Pribičevićeva grupa jače povezala s radikalima pa je, zahvaljujući toj povezanosti, za predsjednika Narodne skupštine izabran Lukinić, bliski suradnik i prijatelj Svetozara Pribičevića. Upravo takav ishod izbora skupštinskog predsjednika naveo je Davidovićevo krilo da se ponovno angažira u već prije započetim razgovorima s Hrvatskim blokom i Stjepanom Radićem. Svetozar Pribičević okarakterizirao je te razgovore kao dezavuiranje politike Demokratske stranke.⁹ A radikali su osudili demokrate kao nosioce nestabilnosti u vladi i raskinuli koaliciju s njima. Formiranje homogene radikalske vlade s izbornim mandatom odgodilo je rasplet krize u Demokratskoj stranci, mada su rasprave u vodstvu stranke vođene u znaku oštrijh sukoba između poslanika jedne i druge grupe. Formalno jedinstvo i tada je sačuvano, ali se jaz između dviju političkih orijentacija više nije mogao premostiti.

⁶ O pojavi, razvoju i djelovanju Demokratske stranke u staroj Jugoslaviji objavio je opširnu monografiju Branimir Gligorićević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.

⁷ Hrvatski je blok osnovan u svibnju 1921, nakon što je 11 poslanika Hrvatske zajednice napustilo Ustavotvornu skupštinu. Oni su se priključili političkoj akciji Stjepana Radića da okupi sve hrvatske snage u borbi protiv centralizma. Hrvatski blok su sačinjavali Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava, a predsjednik mu je bio Stjepan Radić.

⁸ Usp. Branimir Gligorićević, *Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju taktike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922, Istorija XX veka, Zbornik radova*, sv. VIII.

⁹ *Riječ*, 28. XI 1922.

Rezultati skupštinskih izbora u ožujku 1923. godine pokazali su osjetan pad Demokratske stranke.¹⁰ Izborni neuspjeh i politički razvoj u 1923. godini, kad je Demokratska stranka u opoziciji, stvorili su u stranci relativno zatišje, mada su unutrašnji antagonizmi između dva stranačka krila i dalje ostali. Pri tom treba naglasiti da je Davidovićev stav bio više težnja za potiskivanjem Radikalne stranke, glavnog rivala demokrata, nego plod uistinu načelnih transformacija. Demokratska stranka se neprestano razvijala u opoziciji prema radikalima, mada je povremeno sudjelovala u vladi i s njima dijelila vlast. U odsudnim trenucima ona je uvijek bila spremna da se založi za obranu srpskih interesa (kako je kasnije pokazalo i sudjelovanje demokrata u Vukićevičevoj i Koroščevoj vladi 1927—28. godine).

Nova, otvorena kriza u Demokratskoj stranci izbila je oko sredine prosinca 1923, kad je Svetozar Pribičević podnio ostavku na članstvu u Glavnom odboru.¹¹ Sam je tada izjavio da je nužno utvrditi kako su raspoređene snage u stranci i tko koga slijedi. Ljuba Davidović je tvrdio da Demokratska stranka može zauzeti svoje mjesto u političkom životu zemlje isključivo inicijativom za samostalnu politiku u dodiru s opozicionim strankama. Požurivao je formiranje najprije užega opozicionog bloka sa Slovenskom ljudskom strankom i Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom, a zatim i šireg s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom i zemljoradnicima. Svetozar Pribičević bio je sklon obnovi koalicije s radikalima, inzistirajući na beskompromisnoj državotvornoj politici. Istomišljenik Svetozara Pribičevića, dr Hinko Krizman, nazvao je akciju Ljube Davidovića »plemenitim pokušajima« koji neće imati željenog uspjeha zbog neiskrenosti vođa federalističke politike i zatim dodao: »S osnovnim načelima demokracije, s idejom državnog jedinstva nema političke trgovine.« Radićevcima je poručio neka dođu u Narodnu skupštinu pa će vidjeti koji se poslovi mogu zajedno svršiti i koje zlo popraviti.¹² Međutim, radićevci su iznenada doista i došli u beogradsku skupštinu pa je upravo njihov dolazak i izazvao *definitivni rascjep u Demokratskoj stranci*.

Približavanje Stjepana Radića i Ljube Davidovića te dolazak poslanika Hrvatske republikanske seljačke stranke u Beograd doveli su homogenu radikalsku vladu u kritičan položaj. Radikali su imali podršku dviju malih grupa: Džemijeta i Njemačke stranke, dok se na drugoj strani pripremio veliki opozicioni blok. Stoga su radikali nastojali da pod svaku cijenu ojačaju svoje pozicije i da se zadrže na vlasti. U tom času pritekla im je u pomoć Pribičevićeva grupa. Nakon postizavanja sporazuma o suradnji s radikalima, grupa od 14 demokratskih poslanika uputila je 25.

¹⁰ Demokratska je stranka dobila 51 mandat, dok je na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine dobila 92 mandata, pa je po tome tada bila najjača politička stranka.

¹¹ U pismu koje je uputio Glavnom odboru Svetozar Pribičević je iznio brojne prigovore njegovom radu i dao prijedloge za bolje funkcioniranje stranke. Vijest o Pribičevićevoj ostavci prva je objavila *Riječ*, 20. XII 1923. Tekst pisma, međutim, nije objavljen uz obrazloženje da »nije za javnost«.

¹² *Riječ*, 5. III 1924.

ožujka 1924. Ljubi Davidoviću pismo u kojem ga obavještava o svojem istupanju iz Demokratskog poslaničkog kluba,¹³ a već 27. ožujka objavljeno je saopćenje o formiranju vlade tzv. *Nacionalnog bloka*, sastavljene od radikala i Pribičevićevih demokrata.¹⁴

Samostalna demokratska stranka u vladi Nacionalnog bloka

Uži Glavni odbor Demokratske stranke raspravio je o postupku Svetozara Pribičevića i drugova i donio odluku o njihovu isključenju iz stranke. O tome je objavljeno i posebno saopćenje.¹⁵ Glavni je odbor tada popunjen novim članovima umjesto isključenih.

Grupa poslanika koja se na čelu sa Svetozarom Pribičevićem odvojila od Demokratske stranke najprije se nazivala Samostalni demokratski klub, a zatim je počela istupati kao Samostalna demokratska stranka. Stvaranje koalicije između samostalnih demokrata i radikala Pribičević je objašnjavao potrebom spašavanja ideje narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁶ Posve je razumljivo da su stranačke organizacije na terenu reagirale na razilaženje vodstva. Pribičevićev organ — *Riječ* — počeo je tada objavljivati pozdravne brzojave pojedinih demokratskih organizacija u kojima se odobrava Pribičevićeva akcija. Međutim, karakteristično je da su se pretežno javile organizacije iz Hrvatske.

Poslanici novog Samostalno-demokratskog kluba uputili su se tada na teren da bi u neposrednom kontaktu s članovima objasnili najnovije događaje u stranci. Govoreći u Zagrebu, Juraj Demetrović nazvao je političku akciju Ljube Davidovića i njegovih prijatelja izdajom, podvukavši pri tome promjenu njihova odnosa prema demokratima u Hrvatskoj i Sloveniji koji su u stranci — po riječima Demetrovića — sačinjavali »srž i jezgru njene jugoslavenske snage«.¹⁷ Prvislav Grisogono izjavio je da je osnovna ideja Demokratske stranke — ideja potpune istovjetnosti Srba i Hrvata — teško prodirala na teritorij bivše Kraljevine Srbije. Stranka nije shvaćala da na tome treba mnogo propagandno raditi, kako

¹³ Tekst pisma glasi: »Potpisnicima je čast saopćiti vam svoju odluku:

Rukovodeći se u cijelom svojem dosadašnjem radu idejom narodnog i državnog jedinstva, ne možemo da saradujemo sa strankama, koje zauzimaju sasvim suprotno stano-
vište pa vjerni programu Demokratske stranke i u skladu s odlukama njezinog posljed-
njeg kongresa izjavljujemo da ne odobravamo vašu politiku koja teži za preuzimanjem
državne vlasti s pomoću federalističkog bloka. Molimo vas stoga, da izvolite na znanje
uzeti, da se izdvajamo iz veze sadanjeg demokratskog kluba i da stvaramo samostalni
demokratski klub koji će voditi politiku u duhu programa Demokratske stranke. U
Beogradu, 25. III 1924. Svetozar Pribičević, Valerijan Pribičević, Edo Lukinić, Hinko
Krizman, Jovo Trifunović, Prvislav Grisogono, Đorđe Branković, Sreten Vukosavljević,
Stevó Kalember, Srdan Budisavljević, Većeslav Vilder, Dušan Bošković, Josip Reiser,
Svetislav Popović.« *Riječ*, 27. III 1924.

¹⁴ Uz Svetozara Pribičevića, kao ministra prosvjete, u vladu su iz njegove grupe još
ušli: dr Prvislav Grisogono, kao ministar pravde, dr Svetislav Popović, kao ministar
saobraćaja i dr Hinko Krizman, kao ministar trgovine i industrije.

¹⁵ *Riječ*, 1. IV 1924.

¹⁶ Isto, 27. III 1924.

¹⁷ Juraj Demetrović je govorio u Demokratskom studentskom klubu »Jugoslavija« u
Zagreb 29. ožujka 1924. Isto, 31. III 1924.

bi ta ideja postala pokretna sila. Ona se u Srbiji — kaže Grisogono — oslonila na gotove partijske organizacije koje su u programima imale sve prije nego narodno jedinstvo. Kad se poslije izbora 1923. godine broj prečanskih poslanika demokrata smanjio, mnogi su političari Srbijanci osjećali ideju beskompromisnog nacionalnog jedinstva kao balast. Za dosljedno jugoslavensko shvaćanje izjašnjavali su se u Demokratskoj stranci pretežno prečanski poslanici, dok srbijanski demokrati nisu nikada ni prihvatili tu ideju, pa su — po riječima Grisogona — čak zadovoljni što su se oslobodili nezgodnih drugova.¹⁸ A kad se prvi put nakon rascjepa u Demokratskoj stranci javio Svetozar Pribičević, najavio je odlučnu borbu ideji o tri različita naroda i zahtijevao da se narodnom jedinstvu podvrgne svaki partikularizam.¹⁹

U prvim su nastupima samostalci, dakle, istakli kao središnji problem spora u Demokratskoj stranci — *pitanje narodnog jedinstva*. Pri tom su naglašavali da su *unitarizam i centralizam osnova programa nove Samostalne demokratske stranke*. Smatrajući da je ideja unifikacije veoma jako izražena u Vidovdanskom ustavu i da taj ustav predstavlja najsigurniji put za ostvarenje jugoslavenskog nacionalnog jedinstva, vodstvo Samostalne demokratske stranke osobito je naglašavalo potrebu njegove pune primjene.

Koalicija Radikalne i Samostalne demokratske stranke, nazvana *Nacionalni blok*, bila je zamišljena kao čvrsti savez dviju stranaka koje su se dogovorile o podjeli vlasti i provođenju točno preciziranog programa. Njihov je sporazum predstavljao kompromis dviju političkih stranaka između kojih ima i značajnih razlika u gledanjima na probleme jugoslavenske države, posebno na njenu nacionalnu strukturu. Bio je to, zapravo, kompromis stranaka koje zastupaju dvije različite ideologije: jedna *velikosrpsku* a druga *jugoslavensku*. Iako se radilo o kompromisu, ipak pažljiva analiza teksta sporazuma od 27. ožujka 1924.²⁰ i nešto kasnije prihvaćenih »Utanačenja«²¹ otkriva da je program Nacionalnog bloka sadržavao mnogo više samostalskih nego radikalnih gledišta. Međutim, to u praksi nije dovelo do potiskivanja radikala. Politički nastupi Nacionalnog bloka u Narodnoj skupštini i izvan nje bili su podvrgnuti kontroli Predsjedništva bloka u kojemu su radikali imali tri, a samostalci dva predstavnika. I sam brojčani omjer poslanika jedne i druge stranke u Narodnoj skupštini davao je neusporedivu prevagu radikalima (108 radikala, 14 samostalaca), pa je Laza Marković i mogao tvrditi: »Mi smo bili mnogo jači u koaliciji i glavni ton je dolazio od Radikalne stranke.«²²

¹⁸ Članak Prvislava Grisogona objavljen je u novopokrenutom samostalskom dnevniku, *Reč*, 3. IV 1924.

¹⁹ Članak Svetozara Pribičevića »Moje shvaćanje« u *Politici* od 5. IV 1924.

²⁰ Tekst sporazuma između radikala i samostalaca s potpisima Nikole Pašića i Svetozara Pribičevića sačuvao se u ostavštini obitelji Pribičević u Arhivu SFRJ u Beogradu (mikrofilm). U vrijeme stvaranja i postojanja Nacionalnog bloka taj tekst nije objavljivan javnosti. Tek po raskidu koalicije prvi ga je saopćio Svetozar Pribičević na zboru Samostalne demokratske stranke u beogradskom hotelu »Imperijal« 19. srpnja 1925. Nakon toga u cijelosti ga je objavila *Riječ*, 20. VII 1925.

²¹ »Utanačenje o osnivanju i radu Nacionalnog bloka« sastoji se od osam točaka i u njemu su formulirane idejne i organizacione smjernice Bloka. Sačuvalo se također u ostavštini obitelji Pribičević (v. bilj. 20).

²² Dr Laza Marković, *Jugoslavenska država i Hrvatsko pitanje*, Zagreb 1935, str. 242.

Može se postaviti pitanje: zašto su Svetozar Pribičević i njegova grupa prihvatili suradnju s radikalima kad je osnovni cilj radikala bio daljnje zadržavanje na vlasti i provođenje velikosrpske politike? Svetozar Pribičević je smatrao da se jugoslavenska nacionalna ideja može provoditi u život jedino s pozicija vlasti. Ta je ideja — po njegovoj ocjeni — u političkoj situaciji na početku 1924. godine — bila ozbiljno ugrožena, pa je trebalo ući u aparat vlasti kako bi se ona mogla spašavati, čak i primjenom krajnjih sredstava. A suradnja s radikalima, bez obzira na razlike u gledištima i ciljevima, pružala je u tom momentu jedinu mogućnost sudjelovanja u vladi. Štaviše — a za Pribičevića je to bilo od naročite važnosti — radikali su bili jedini spremni nastaviti provođenje Vidovdanskog ustava, a u tomu je Pribičević vidio najsigurniju garanciju za oživotvorenje svog unitarističkog programa. »Ja sam došao — govorio je Svetozar Pribičević — da stvaram Nacionalni blok radi državne i nacionalne politike.«²³ Bezobziran prema političkim protivnicima, na kongresu Samostalne demokratske stranke, u prosincu 1925. godine, Pribičević izjavljuje da su samostalci ušli u Nacionalni blok ne samo da razbiju radićevski antidržavni pokret, nego da ga i unište. Vjerujući da će vladavinska kombinacija radikala i samostalaca najbolje osigurati stabilnost države, Svetozar Pribičević je smatrao Nacionalni blok dugoročnijim političkim rješenjem, u čemu se, dakako, prevario.

Budućnost Nacionalnog bloka ovisila je o Radikalnoj stranci a još više o kralju Aleksandru koji je, doduše, stajao u pozadini, ali je preko svojih ljudi sve više utjecao na vodstva pojedinih stranaka u stvaranju i rješavanju političkih kriza. Što se tiče radikala, njima je savez s Pribičevićevim samostalnim demokratima nametao nepoštednu borbu s cjelokupnom opozicijom, a to znači s većinom Hrvata i Slovenaca i onim dijelom Srba koji su bili okupljeni u Davidovićevoj Demokratskoj stranci. No, koliko god je povezivanje sa Svetozarom Pribičevićem u tom političkom trenutku za radikale bilo oportuno i zapravo jedini izlaz, ipak ih je udaljavalo od drugih političkih kombinacija koje bi vladu postavile na širu i trajniju osnovu. Zato su se u Radikalnoj stranci i javljali kritičari Pribičevićeve politike »čvrste ruke«.²⁴

Politički kalendar 1924. godine, nakon formiranja Pašić-Pribičevićeve vlade, obilovao je brojnim značajnim zbivanjima i obratima: vladu radikala i samostalaca zamijenila je potkraj srpnja vlada opozicionog bloka na čelu s Ljubom Davidovićem; Stjepan Radić vraća se iz inozemstva; nova Davidovićeve vlada obustavlja provedbu administrativne podjele zemlje i ponovo uspostavlja pokrajinsku upravu u Zagrebu; poznati govor Stjepana Radića u Vrpolju izaziva ostavku Davidovićeve vlade; obnavlja

²³ *Riječ*, 22. VIII 1925. Govor na zboru samostalnih demokrata u Dubrovniku.

²⁴ Tako je Ljuba Jovanović na sjednici Glavnog odbora Radikalne stranke već oko sredine srpnja 1924. godine optužio Svetozara Pribičevića da unosi u narod veliko ogrčenje nepoštivanjem Ustava. Kao primjer Jovanović je navodio povredu autonomije Zagrebačkog sveučilišta, miješanje ministra prosvjete u izbor predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i otpuštanje činovnika telefonskim putem. Ipak Pašić tada još nije prihvatio kritiku svog partnera u vladi, mada je dolazila i od tako uvaženog prvaka Radikalne stranke kao što je bio Ljuba Jovanović.

se Pašić-Pribičevićeva vlada, ali uz izborni mandat. Desetoga studenoga 1924. potpisan je ukaz o raspuštanju Narodne skupštine, a novi izbori raspisani su za 8. veljače 1925.

Udio Svetozara Pribičevića, kao vođe Samostalne demokratske stranke, u tim političkim zbivanjima odlikuje se izuzetnom strastvenošću, i u vladi i u opoziciji. U vrijeme Davidovićeve vlade, koja je u svoj program unijela stišavanje plemenskih strasti kao uvod u definitivno rješenje hrvatsko-srpskog spora, osnovnog problema države, Pribičević odlučno odbija i sam termin »sporazum«, videći u njemu kršenje ustava, a time i slabljenje narodnog i državnog jedinstva. Na tom pitanju Svetozar Pribičević je izazvao rascjep u Demokratskoj stranci. Sada, kad demokratski šef kao predsjednik vlade unosi termin »sporazum Srba, Hrvata i Slovenaca« u program svoje vlade i traži temelje za ravnopravnu suradnju, Pribičević prelazi u oštar napad i na program i na ličnosti nove vlade.²⁵

Nalazeći se u opoziciji, samostalci su sa svoga unitarističkog stajališta podvrgli oštroj kritici partizanstvo šefova svih srbijanskih stranaka bez razlike, ne izuzimajući čak ni radikale. Otvoreno su tvrdili da srbijanske stranke, u međusobnoj borbi za vlast, uzimaju za saveznike političke snage iz prečanskih krajeva kako bi pojačale vlastitu parlamentarnu frontu i kako bi pomoću njih nadjačale svoga parlamentarnog protivnika. Prečanske političke stranke — tvrdi samostalska štampa — inače bez unutrašnje principijelne srodnosti sa srbijanskim strankama, ulaze u službu srbijanskih partizana, a oni ih, kad zadovolje svojoj trenutnoj potrebi, odbacuju kao što su ih bez skrupula i uzeli u svoju političku spregu. Kao primjer za svoju tvrdnju samostalci su isticali tzv. Parlamentarnu zajednicu Stojana Protića (vlada radikala i Hrvatske zajednice 1920. godine) i Markov protokol (iz 1923. godine kojim je omogućena homogena radikalna vlada). Slično je i s Davidovićevo vlada koja je uzela istog saveznika kao prije i radikali. A prečanski im političari služe dragovoljno ne uviđajući »ni ne sluteći da su samo marionete u rukama jačih majstora od sebe«.²⁶

Nema sumnje da su to bile veoma realistične tvrdnje, samo što pri njihovu izricanju samostalci nisu vodili računa o tome koliko se te riječi odnose i na njih same. Svetozar Pribičević i samostalci tada još nisu u toj političkoj igri sagledali i svoje pravo mjesto. Napokon, i njihovo ulazanje u vladu 27. ožujka 1924. omogućilo je radikalima da zadrže vlast. Vjerojatno su svoj slučaj procjenjivali drugačije jer su i Pribičević i ostali prvaci Samostalne demokratske stranke tada smatrali svoju stranku *općejugoslavenskom*, a ne prečanskom. To što je stranka osim Srba okupljala i nešto Hrvata (Hinko Krizman, Prvislav Grisogono, Juraj Demetrović) i Slovenaca (Albert Kramer, Gregor Žerjav), te što su postojale stranačke organizacije u Bosni i Srbiji, iako s veoma ograničenim brojem članova,

²⁵ U članku »Poslije deklaracije«, objavljenom u glavnom organu stranke, politički program Davidovićeve vlade ocjenjuje se riječima: »Napustivši najvažnije principe našeg državnog opstanka, ova je vlada zaplovlila punom parom u susret svim federalističkim, autonomističkim, republikanskim i revizionističkim instinktima, dajući koncesije na sve strane, samo da se održi na vlasti.« *Riječ*, 13. VIII 1924.

²⁶ Isto, 25. VIII 1924. u članku »Ljuba Davidović i progoni činovništva«.

davalo je osnovu Pribičevićevoj tvrdnji da je Samostalna demokratska stranka *jedina općejugoslavenska stranka* i da će u budućnosti biti glavna politička snaga u državi. Stvarnu snagu nove stranke trebalo je, međutim, tek provjeriti, a za to su pružili priliku novi parlamentarni izbori.

Samostalna demokratska stranka u opoziciji

Kad su radikali uvidjeli da njihov sporazum sa samostalcima i primjena »Obznane« nad Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom nisu poljuljali Radićeve pozicije u Hrvatskoj i da Samostalna demokratska stranka, prema rezultatu izbora od 8. veljače 1925, nije bila kadra da privuče i hrvatske birače,²⁷ odbacili su Svetozara Pribičevića i Samostalnu demokratsku stranku, sporazumjevši se sa Stjepanom Radićem. Nakon sastavljanja radikalsko-radićevske vlade, u ljeto 1925, Samostalna demokratska stranka prelazi u opoziciju.

Prelaskom u opoziciju započinje nova faza u razvoju Samostalne demokratske stranke. Samostalci u opoziciji nastupaju neobično oštro. Najavljujući da Samostalna demokratska stranka ostaje na svom političkom programu, Svetozar Pribičević je izražavao nadu da samostalci neće ostati sami. On smatra da je poslije radikalsko-radićevskog sporazuma nastala prava pomutnja u političkom životu zemlje.²⁸ Novi režim samostalci su ocijenili kao režim bez jugoslavenske orijentacije. Protestirali su protiv pisanja Pavla Radića (u glasilu Hrvatske seljačke stranke) da su »Srbi, Hrvati i Slovenci u prošlosti i u sadašnjosti tri naroda«. Još više ih je ljutio ministar Miša Trifunović (radikal) koji je u raspravi o vladinoj deklaraciji spomenuo *hrvatski narod*. Osuđujući vladin protujugoslavenski kurs u državnoj politici, samostalci su tvrdili da je nemoguće voditi politiku na osnovi Vidovdanskog ustava, a bez jugoslavenskih načela Samostalne demokratske stranke.²⁹ Istupajući vrlo oštro, samostalni su demokrati od prvog časa nakon prijelaza u opoziciju najavili novom režimu nepošteđenu borbu.

Vodstvo Samostalne demokratske stranke organiziralo je tada seriju stranačkih skupova. Obilaženje terena i održavanje političkih zborova, na kojima se kao govornici pojavljuju najvideniji prvaci stranke, postaju veoma karakteristični za rad stranke u tom razdoblju. Na tim je zborovima najčešće glavni govornik bio sam Svetozar Pribičević. Njegova putovanja po Bosni, Srbiji, Dalmaciji, Lici, Baniji i Kordunu poprimaju karakter pravoga skupštinskog pokreta. U razdoblju od srpnja 1925. do srpnja 1926. Svetozar Pribičević je održao 100 političkih zborova i na njima govorio. Žigajući Radićev hrvatski nacionalni ekskluzivizam i Pašičevo radikalsko velikosrpstvo, te programatsku neodređenost i kolebljivost ostalih stranaka samostalci su se predstavljali kao *jedini državotvorni ele-*

²⁷ Prema službenim rezultatima *Nacionalni blok* dobio je 164 poslanička mandata. Od toga Samostalna demokratska stranka je sama dobila samo 22 poslanička mjesta. Za kandidate Samostalne demokratske stranke glasalo je ukupno 210.000 birača.

²⁸ *Riječ*, 20. VII 1925. — Govor Svetozara Pribičevića u hotelu »Imperijal« u Beogradu.

²⁹ Isto, 4. VIII 1925.

menti i jezgra okupljanja svih nacionalnih jugoslavenskih snaga koje će spasiti državu od propasti u koju je vode preživjele i trule političke stranke. U oštrim napadima samostalci gotovo ne prave razliku između političkih stranaka bile u vladi ili u opoziciji. Po njihovoj ocjeni sve su one anahronične i nesposobne da se sažive s problemima suvremene jugoslavenske države. Nastale u predratnom razdoblju, one ne mogu shvatiti pojave novoga života. Stoga sve te stare stranke treba raspustiti. Radikalna stranka je već davno dala sve što je mogla; Demokratska stranka ne zna nikada što hoće, nema nikakve budućnosti i sasvim je suvišna; Jugoslavenska muslimanska organizacija je odveć vjerska stranka, nema izgleda da se širi u drugim dijelovima zemlje i ne može dobiti više od 15 poslanika, dok ih Skupština ima više od 300; Slovenska ljudska stranka je stranka katoličkih popova, okuplja samo Slovence, u njoj nema Hrvata jer nisu toliko pobožni, a ne može biti Srba jer nisu katolici; druge stranke nisu suvremene i ne poznaju prilike u cijeloj zemlji. »Treba da dobro otvorimo oči — kaže Svetozar Pribičević — da nas ovi slijepci ne strovale u provaliju svojim vodstvom.«³⁰

Nakon takve ocjene svih tadašnjih stranaka, Svetozar Pribičević otkriva svoj politički plan: *treba stvoriti novu, veliku općejugoslavensku stranku.* »Sve su to razlozi zašto ja krstarim kroz cijeli narod i zašto ga pozivam da se okupi pod moj barjak, jer hoću da se stvori jedna velika stranka (potcrtao H. M.) koja će sama moći podnijeti odgovornost za državne poslove« — govorio je Pribičević.³¹ Samostalna demokratska stranka trebala bi postati jezgra te velike državotvorne stranke, budući da su njeni prvaci ostali jedini predstavnici i nosioci prave jugoslavenske i demokratske misli. »Mi možemo privući sve dobre, zdrave i napredne elemente, kojih ima u svim strankama, ali ne dolaze do izražaja i možemo odpočeti veliko djelo narodnog preporoda. Moramo stvoriti jedan moralno-etički pokret i na tom osnovu dalje graditi, jer to je najveće jamstvo za uspjeh.«³² Svetozar Pribičević se posebno obraćao »junačkoj i mučeničkoj Srbiji«, uvjeren da će njegova istina prodrijeti i na to područje i da će s novim snagama »srušiti trulež starih političkih partija, koji umalo te nije razorio celu državu.«³³

U tom velikom pothvatu Samostalne demokratske stranke potpuno je dominirala Pribičevićeva ličnost. Na političkim turnejama (tako ih je sam nazivao) prate ga prvaci stranke, ali oni ostaju u njegovoj sjeni. S neobičnom upornošću i energijom Pribičević prevaljuje stotine kilometara i, gdje god se pojavi, uspinje se na govornicu te kao u nekom zanosu objašnjava svoj politički program. Sadržajno se neprestano ponavlja, jer za svaki novi nastup nije ni mogao smišljati nove ideje, ali uvijek nastupa borbeno i odlučno. Gotovo opsjednut svojom misijom, neprestano ističe sebe kao jedinog političara koji može donijeti spas državi i narodu. Ponesen vizijom jedne općejugoslavenske stranke s unitarističkim programom, vidi sebe na

³⁰ Isto, 21. IX 1925. — Govor u Banja Luci 19. rujna 1925.

³¹ Isto,

³² Isto, 22. IX 1925. Iz govora Jurja Demetrovića na banketu u Banja Luci, poslije zбора Samostalne demokratske stranke.

³³ Reč, 5. X 1925.

čelu »velike jugoslavenske nacije koja će dati pečat svoje individualnosti civilizaciji judoistočne Evrope«. ³⁴ On je taj koji donosi politiku široke jugoslavenske koncepcije.

Samostalci su se naročito okomili na prenošenje partijskih borbi iz predratne Srbije u novu državu, što je — po njihovoj ocjeni — ugrožavalo društvene osnove nacionalnog života. Pokrenuli su i pitanje metoda kojima je vlada provodila svoju politiku. Oštro kritizirajući postupke vlade, samostalci su se osvrnuli i na vlastite metode u vrijeme dok su bili na vlasti. Pri tome su odbijali optužbe da je njihova politika bila nasilna, tvrdeći da je uvijek bila jedina nacionalna politika i da to opravdava njihove postupke za koje drže da nisu i ne mogu biti isto što i postupci i metode drugih, prije svega srbijanskih stranaka. Pri tome padaju u oči sve jači napadi samostalaca na velikosrpstvo koje sada ističu kao glavnu prepreku oživotvorenju jugoslavenske nacionalne ideje. Borba za *unitarizam* i *centralizam* čini osnovni sadržaj cjelokupne političke aktivnosti samostalaca, ali, nalazeći se u opoziciji, sve više ih zabrinjavaju metode političke borbe u kojima otkrivaju ispoljavanje velikosrpske prevlasti.

Samostalna demokratska stranka u Seljačko-demokratskoj koaliciji

Kad se na početku god. 1927. u opoziciji našla i Radićeva Hrvatska seljačka stranka, nastaje nov politički položaj. Prijelaz Hrvatske seljačke stranke u opoziciju nije doveo do povratka Samostalne demokratske stranke na vlast, pa su se te dvije izrazito protivničke stranke našle u istom položaju u odnosu prema vladi. S idejnog stajališta samostalski unitarizam bio je negacija radićevskog hrvatskog nacionalnog programa. Međutim, tadašnja politička situacija, obilježena sve izrazitijim i sve otvorenijim srbijanskim hegemonizmom (u vladi su bile dvije najjače srbijanske stranke — radikali i demokrati), potiskivala je ideološka pitanja u drugi plan, a težište sve više postavljala na potrebu temeljite reorganizacije političkog sistema i okončanja neparlamentarnih postupaka. Svaka nova kriza vlade sve jače je pokazivala da je parlamentarizam puka fraza i da je sređivanje prilika u državi nemoguće bez uspostave elementarne ustavnosti i poštivanja osnovnih normi građanske demokracije. Ma koliko se približavanje Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke s idejnog stajališta činilo isključenim, ipak je uslijedilo upravo iz obostrane spoznaje ondašnje političke stvarnosti koja je ugrožavala, prije svega, tzv. prečanske zemlje. Borba za građansku ravnopravnost i demokratske metode, a protiv kršenja ustava i prodora velikosrpsstva otvorila je put suradnji dviju prečasnih stranaka koje su do tada stajale jedna prema drugoj u takvoj protivnosti kakvu je upravo teško i zamisliti. ³⁵

³⁴ Riječ, 22. VIII 1925. Govor Svetozara Pribićevića u Dubrovniku.

³⁵ Zanimljivo je napomenuti da je samostalski prvak iz Srijema dr Milan Kostić još u svibnju 1925. godine (dakle, u vrijeme intenzivnih pregovora između radićevaca i radikala) razmatrao mogućnost pomirenja Svetozara Pribićevića i Stjepana Radića. Ističući da u aktualnim političkim zbivanjima ta dva imena »stoje na vrlo vidnom mestu, i to kao antipodi, predstavnici suprotnih političkih smerova«, on ih smatra majstorima —

Prvi nagovještaj političkog saveza između Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke dao je Stjepan Radić u govoru pred Hrvatskim seljačkim klubom u Zagrebu, 2. veljače 1927, kada je rekao: »... Treba sklopiti čvrsto prijateljstvo sa svima onima koji su za borbu protiv korupcije, a u ovoj stvari i sa Svetozarom Pribičevićem.«³⁶ Svega nekoliko dana kasnije, poslanici Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke u Anketnom odboru za ispitivanje slučajeva korupcije prvi su put glasali zajedno, dakako bez prethodnih utanačenja. Slijedio je zatim *prvi dogovor o suradnji*, ali na nivou oblasne skupštine. U Karlovačkoj oblasnoj skupštini sporazumjeli su se radićevci i samostalci da bi onemogućili radikale, budući da ni jedna stranka nije postigla apsolutnu većinu.³⁷ Međutim, samostalci su u svom organu opetovano isticali da Samostalna demokratska stranka ostaje na svojoj političkoj liniji, naglašavajući da su unitarizam, građanska prava, rješene ekonomskih pitanja i borba protiv reakcije i dalje osnovna načela njihove političke aktivnosti. Na skupštinskim izborima u rujnu 1927. godine Samostalna demokratska stranka istupila je samostalno, a u toku izborne agitacije svoju je oštricu upravila protiv radikala i Korošćevih klerikalaca. Vođe samostalnih demokrata u svojim govorima na prvom mjestu osuđuju tadašnju srbijansku politiku. U novu su Narodnu skupštinu ušla 23 poslanika Samostalne demokratske stranke.

Poslije skupštinskih izbora, proces približavanja Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke znatno je ubrzan, ali se odvija u okviru stvaranja šire političke koalicije. Naime, povelu se za razgovori o osnivanju *Bloka demokracije* koji bi sačinjavali Hrvatska seljačka stranka, Demokratska stranka, Samostalna demokratska stranka i Zemljoradnička stranka, a na čelu bi mu bio Ljuba Davidović. U toku pripremanja bloka dolazi do senzacionalnog susreta Svetozara Pribičevića i Stjepana Radića, 4. listopada 1927. godine, u prostorijama poslaničkog kluba Samostalne demokratske stranke u Narodnoj skupštini. Radić je taj sastanak komentirao

prvoga (Pribičevića) u ideologiji, a drugoga (Radića) u taktici. Govoreći dalje o njihovim političkim odnosima, Kostić kaže: »Dobar političar ne može reći, da apsolutno nikada neće saradivati s drugim kojim političarom. Čuo sam više puta izjave Svetozarove, da on neće da saraduje sa onakvim Radićem, kakav je doskora bio. On je radije cepao i Demokratsku stranku nego da saraduje sa onakvim Radićem, kakav je on bio pre godinu dana i do pre nekoliko dana. Radić i radićevci su govorili da neće stupiti nikada u vezu sa radikalima kao predstavnicima velikosrpske politike, batinaštva, korupcije i svijuzala koja dolaze iz Beograda — pa, možda ipak nije daleko čas, kada će se radićevci naći u zagrljaju sa radikalima! Kad je to Radić mogao da učini preko noći, bez ikakve rezerve, bez ikakve odstupnice, bez etapa, kad je mogao da proguta tolike pilule: monarhiju, Vidovdanski ustav, radikale — neće mu škoditi ako proguta i tu gorku pilulu, koja se zove: Svetozar Pribičević...« — Dr Milan Kostić, *Pribičević-Radić*, Beograd 1925, str. 14—15.

³⁶ *Slobodni dom*, 15. II 1927.

³⁷ Na oblasnim izborima u Primorsko-krajiškoj oblasti Samostalna demokratska stranka dobila je 30 mjesta u oblasnoj skupštini, Hrvatska seljačka stranka 28, Radikalna stranka 3 i Davidovićevi demokrate 1. Da bi Samostalna demokratska stranka osigurala većinu bilo je potrebno da se poveže s još jednom grupom. To su mogli biti ili radikali ili radićevci. Inicijativu za razgovore sa samostalcima dao je Stjepan Radić na konferenciji svoje stranke potkraj veljače 1927. godine. Radić je smatrao da je potrebno udružiti opozicione grupe pa makar među njima postojale i programске razlike. U razgovorima između dra Stanka Šibenika (HSS) i dra Ede Lukinića (SDS) postignut je sporazum o suradnji dviju stranaka u karlovačkoj oblasnoj skupštini. *Riječ*, 2. III 1927.

rao riječima: »Ovo je tek uvertira, a kasnije ćete vidjeti operu. Sastali su se stari prijatelji, a novi suradnici.« Svetozar Pribičević je izjavio: »Razgovarali smo o zajedničkom radu. Dva čovjeka koja su u mladosti zajednički radila, sastala su se danas da razgovaraju o potrebi zajedničkog rada kako bi se osigurala civilizacija u našoj zemlji.«³⁸

Međutim, u času kad se činilo da je osnivanje Bloka demokracije gotova stvar, Ljuba Davidović je u svom pismu od 27. listopada 1927. šefovima opozicije: Stjepanu Radiću, Svetozaru Pribičeviću i Joci Jovaniću — prihvativši načelno ujedinjenje demokracije — odložio osnivanje bloka i time zapravo onemogućio cijelu akciju. Neuspjeh formiranja širokog političkog bloka na čelu s Ljubom Davidovićem, koji bi sa 170 poslanika u tom času doista značio ozbiljan udarac radikalima, Pribičević je komentirao ovako: »Sigurno je veliku ulogu igrala tom prilikom okolnost što bi u klubu ujedinjene demokracije bila većina prečana kojima se ne bi mogla nametnuti isključiva srbijanska politika. Nisu oni htjeli, da puštaju iz ruku hegemonije, koju su čvrsto zgrabili, pa ma koliko se svi prečani zajedno, a Radić i ja na njihovu čelu, isticali svojom državotvornošću. Ne treba današnjim srbijanskim strankama država, ako u njoj nije osigurana srbijanska hegemonija.«³⁹

Umjesto zamišljenog Bloka demokracije osnovana je tada *Seljačko-demokratska koalicija* od Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke. U rezoluciji od 10. listopada 1927, koju su potpisala oba predsjednika Koalicije, Stjepan Radić i Svetozar Pribičević, ističe se da će Seljačko-demokratska koalicija »ući samo u takvu vladu koja će značiti promjenu dosadašnjeg političkog sistema u pravcu demokracije, parlamentarizma i ravnopravnosti«. ⁴⁰ U ostalom je tekstu stvaranje Seljačko-demokratske koalicije obilježeno kao prvi korak u ujedinjavanju demokracije, do kojeg sada nije došlo iz razloga političke taktike. Organ Seljačko-demokratske koalicije bit će parlamentarni klub koji će održavati redovite sjednice jedanput mjesečno. Tim će sjednicama predsjedavati naizmjenice predsjednici koaliranih klubova, koji su istodobno i predsjednici Seljačko-demokratske koalicije. Brigu o jedinstvu parlamentarne akcije vodit će Poslovni odbor od osam članova u koji obje stranke delegiraju po četiri člana. Dotadašnji posebni klubovi i stranački organi ostaju i dalje, ali se oba kluba obvezuju, da neće jedan bez drugoga ući ni u kakvu vladu. Uz to ni jedan od klubova ne može samostalno prihvatiti nikakav poseban sporazum s nekom drugom strankom ili klubom.⁴¹

Čini se da ni jedan politički događaj od stvaranja države nije toliko iznenadio javnost kao savez Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića. Nosilac federalističke koncepcije i zagovornik hrvatske nacionalne individualnosti udružio se s najodlučnijim i najupornijim ideologom i braniteljem unitarizma i centralizma. Mišljenja o uzrocima takva obrata kod Svetozara Pribičevića bila su različita. Neki su u njegovu povezivanju s Radićem vidjeli akt osvete dvorskim krugovima koji su ga 1925. izgurali s vlasti, a drugi

³⁸ Isto, 5. X 1927.

³⁹ Isto, 11. XI 1928.

⁴⁰ Isto, 12. XI 1927.

⁴¹ Isto.

su smatrali da je to bio rezultat njegove iskrene želje da se učini kraj bezobzirnoj i samovoljnoj hegemonističkoj politici. Sam je Pribičević nekoliko godina kasnije pisao: »Nas je ponovno zbližilo i sjedinilo duboko uvjerenje da ćemo samo udruženim snagama moći da se borimo protiv prevlasti iz Beograda, obezbjediti ista prava za sve Srbe, Hrvate i Slovence u zemlji i tako učiniti da trijumfuje demokracija.«⁴²

Osnivanje Seljačko-demokratske koalicije predstavlja nesumnjivo značajan obrat u politici i Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića. Od dotadašnjih protivnika Radić i Pribičević postaju politički suradnici i prijatelji. Stoga se s pravom može postaviti pitanje: što se tada izmijenilo u gledištima Samostalno-demokratske stranke i je li njeno stupanje u Seljačko-demokratsku koaliciju značilo temeljit prijelom i u ideologiji te stranke? Sama rezolucija od 11. listopada 1927. i politički nastupi Svetozara Pribičevića i ostalih vođa Samostalne demokratske stranke nakon osnivanja Koalicije još ne pokazuju nikakva načelna odstupanja. Program Seljačko-demokratske koalicije isticao je na prvom mjestu reformu uprave i državne administracije, uvođenje demokratskog režima, čišćenje državnog aparata od korumpiranih i strančarskih elemenata, stvaranje autonomije od općine do oblasti, što nije nikako bilo protivno osnovnim intencijama programa Samostalne demokratske stranke. Štaviše, preuređenje države predviđa se u okviru Vidovdanskog ustava, pa je glavni napad Seljačko-demokratske koalicije na radikale i upravljen upravo zbog toga što krše ustav.

Da su idejni stavovi Samostalne demokratske stranke u času stvaranja Seljačko-demokratske koalicije ostali nepromijenjeni, govore i izjave njenih istaknutih vođa. Na konferenciji u Varaždinu, 9. studenoga 1927, Hinko Krizman je rekao: »Državopravne borbe dovršene su pobjedom unitarističkog načela. Plemenska faza, srpska i hrvatska, izbljediła je i od nje ne može nitko više živjeti. Život je stavio u prvi red pitanja upravna, privredna i financijska i cijela zemlja traži od politike pozitivan rad na rješavanju tih pitanja.«⁴³ Za dotadašnje odnose Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke Krizman kaže: »To je bila velika politička i idejna borba, koja već spada u političku historiju.«⁴⁴ Na pitanje ljubljanskog dopisnika *Politike* što je s federacijom Albert Kramer izjavljuje da su to samo podvale, »jer Seljačko-demokratska koalicija čvrsto stoji na unitarističkom principu«. »Srbijanci, tj. vladini radikali — nastavlja Kramer — htjeli bi da natjeraju stranke koalicije da napuste taj princip, no članovi Koalicije žele samo da se prilike u našoj državi konačno srede i da dođe do potpune ravnopravnosti.«⁴⁵ A na zboru Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu, 21. siječnja 1928, Svetozar Pribičević govori o »srpsko-hrvatsko-slovenskom narodu« ili »o velikom jugoslavenskom narodu«. ⁴⁶ Dakle, s obzirom na unitarizam, koji garantira centralistički Vidovdanski ustav, zaokreta u Samostalnoj demokratskoj stranci tada još nema. Ako ipak govorimo o obratu, onda je to obrat u političkoj taktici i obrat u odnosu na Stjepana Radića i Hrvatsku seljačku stranku.

⁴² Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Beograd 1963, str. 62.

⁴³ *Riječ*, 15. XI 1927.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto, 25. XII 1927.

⁴⁶ Isto, 24. I 1928.

Dapače, prije bi se mogla nazreti neka odstupanja kod drugoga partnera jer je Stjepan Radić nakon stvaranja Seljačko-demokratske koalicije davao i ovakve izjave: »Nas rukovodi jedna uzvišena ideja, a to je da smo mi Srbi i Hrvati jedan narod, naročito mi Srbi i Hrvati koji živimo zajedno.«⁴⁷

U objašnjavanju politike Samostalne demokratske stranke i stvaranja političkog saveza s Hrvatskom seljačkom strankom samostalska je štampa naročito naglašavala da sve promjene u političkom sistemu treba izvršiti *u okviru Vidovdanskog ustava*. Glavni napad Seljačko-demokratske koalicije na radikale i vladu upravo je i motiviran vladinim neprestanim kršenjem ustava. Kad su se javili glasovi da bi se SDK trebala izjasniti za reviziju ustava, samostalska štampa je to odlučno odbijala, tvrdeći da bi postavljanje takvog zahtjeva u tadašnjim ekonomskim prilikama bilo ludost ili zločin. Revizija ustava iziskivala bi najmanje godinu dana a za to bi se vrijeme sve ostalo moralo ostaviti na miru. Međutim, promjena »sistema vladavine i državnog gazdinstva« treba upravo da se i temelji na dosljednom poštivanju ustava.⁴⁸

Pa ipak, Samostalna demokratska stranka nije dugo ustrajala u prijašnjoj idejnoj usmjerenosti. Politički savez s Hrvatskom seljačkom strankom, koja se nakon povratka u opoziciju ponovo vraća na koncepciju složene države, nije mogao ostati bez posljedica, to više što su samostalci bili načistu sa suštinom politike srbijanskih stranaka, ma kako je one formulirale. Samo nekoliko mjeseci nakon stupanja u koaliciju s Hrvatskom seljačkom strankom doista se mogu zabilježiti prve promjene u stavovima samostalnih demokrata. Potkraj veljače 1928. godine, u vrijeme krize vlade, objašnjavajući uvjete Seljačko-demokratske koalicije za ulazak u vladu — oni se doduše kreću u granicama ustava — Svetozar Pribićević je prvi put spomenuo i mogućnost *revizije ustava*.⁴⁹ Poslije atentata u Narodnoj skupštini on izjavljuje da će Seljačko-demokratska koalicija podnijeti u tom smislu i konkretan prijedlog. »Mi ćemo — kaže Pribićević — kao što smo riješili prije atentata izraditi jedan program za reviziju ustava, po kome će ustav sam zagarantovati i osigurati jednakost i ravnopravnost koje sada nema. O tom su na čisto svi Hrvati i svi prečanski Srbi, jer ne samo Hrvati već su i prečanski Srbi neravnopravni. Kad smo donosili Vidovdanski ustav mi smo idealno mislili i u najboljoj namjeri radili. Ali je nažalost iskustvo dokazalo da ta osnova nije dovoljna.«⁵⁰

Bio je to prvi zahvat u program Samostalne demokratske stranke, i to u onaj njegov dio koji su Pribićević i njegovi drugovi prije smatrali osnovom za ostvarenje svih svojih ostalih ciljeva.

⁴⁷ Isto, 8. I 1928. članak »Kako je došlo do sloge gg. Radića i Pribićevića« pretiskan je iz beogradske *Reči* od 7. I 1928.

⁴⁸ Isto, 11. I 1928. članak »Politika koalicije SD i njeni protivnici«.

⁴⁹ Govoreći o uvjetima koje je Seljačko-demokratska koalicija postavila za ulazak u vladu, Pribićević je govorio o potrebi povećanja teritorijalnih oblasti s proširenom autonomijom. To bi se imalo izvesti zakonom najprije u granicama ustava, a »ako bi se htjelo još više, onda bi se morala izvršiti *revizija ustava* (potcrtao H. M.), ali to spada u daljnju akciju«. — Isto, 23. II 1928.

⁵⁰ Isto, 26. VI 1928.

U govor nad odrom Pavla Radića i Đure Basarićeka Svetozar Pribičević unosi novi argument za traženje ravnopravnog položaja Hrvata u državi: njihovu *historijsku državnost*. »Mi svi osjećamo — rekao je tada Pribičević — a naročito su toga svijesni ovdašnji Srbi, da su Hrvati u zajedničku državu donijeli svoju historijsku državnost. To je razlog više, da se tako uredi odnošaji u našoj državi, da se zajamči potpuna jednakost i ravnopravnost onima, koji su kroz vijekove znali sačuvati svoju državnost.«⁵¹

Opužujući velikosrpske političare zbog hegemonije, koja je izazvala krizu političkog sistema i države, Svetozar Pribičević određuje položaj prečanskih Srba i njihov odnos prema Srbijancima. Tada se već predstavlja kao *vođa prečanskih Srba* i u njihovo ime odlučno odbija da bude oruđe u rukama srbijanskih stranaka. »Ja sam htio iskreno jedinstvo i podnio sam mnogo žrtava za njega, ali sam to jedinstvo uvijek razumio kao jednakost i ravnopravnost svih, a ne to da srbijanske stranke gospodare, a drugi Srbi da argatuju.« A zatim nastavlja: »... I današnji politički faktori jako se varaju ako misle da će ti Srbi biti oruđe u njihovim rukama, da će se boriti za njihovu hegemoniju, a odreći se ideala jednakosti i ravnopravnosti.«⁵² Suprotstavljanje srbijanskim strankama dolazi do izražaja i u njegovu odbijanju teorije o centralnom dijelu naroda koji ima posebni položaj i prava, kako su to izrazili neki demokratski političari (Milan Grol). »Ovu ne velikosrpsku — piše Pribičević potkraj veljače 1928. godine — nego velikosrbijansku teoriju odbijamo u ime časti Srbije.«⁵³ Na zasjedanju Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu, 1. kolovoza 1928, on govori o *srpskom narodu* u prečanskim krajevima, »koji duboko osjeća da postojeći sistem mora pasti pa srpstvo ovih krajeva u ovom času mora biti solidarno s hrvatsvom.«⁵⁴ Osuđujući pokušaje da se Samostalna demokratska stranka odvoji od Hrvatske seljačke stranke, Pribičević izjavljuje: »Ja sam svijestan odgovornosti koju preuzimam. Nema nikakve sumnje i jasno je to da će od držanja tzv. prečanskih Srba ovisiti u mnogom i u velike, kako će se naša današnja borba za ravnopravnost završiti...«⁵⁵

*Zaključci Seljačko-demokratske koalicije od 1. kolovoza 1928.*⁵⁶ nedvosmisleno potvrđuju odstupanje od prijašnjih gledišta Samostalne demokratske stranke. Naglašavanje povijesno-državnih, odnosno narodno-političkih individualnosti, izjava o poništenju dotadašnjega državnog uređenja u cjelini i traženje novoga državnog uređenja, koje će osigurati ravnopravnost spomenutih individualiteta — bez obzira na to što takve formulacije nisu pobliže odredile oblik novog uređenja — predstavljaju posve drugačija shvaćanja od onih u dotadašnjem programu Samostalne demokratske stranke. To više nisu oni isti stavovi na koje su se samostalci pozivali još i u vrijeme stvaranja Seljačko-demokratske koalicije. Činjenica što su se unutar Seljačko-demokratske koalicije formirala dva tumačenja zaključaka od 1. kolovoza, ona Hrvatsko-seljačke stranke i ona samostalnih demo-

⁵¹ Isto.

⁵² Isto, 18. VII 1928.

⁵³ Pribičevićev odgovor Milanu Grolu, tiskan u *Politici*, prenosi zagrebačka *Riječ*, 25. VII 1928.

⁵⁴ Isto, 3. VIII 1928.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto, 1. VIII 1928.

krata, ne mijenja ništa u toj konstataciji. Podvajanje u redovima samostalskih vođa — na one koji su smatrali da je politika u duhu rezolucije od 1. kolovoza najbolji politički put⁵⁷ i na one koji su tvrdili da se rezolucijom otišlo predaleko⁵⁸ samo potvrđuje idejnu evoluciju Samostalne demokratske stranke. Ne samo Svetozar Pribičević već i ostali lideri Samostalne demokratske stranke u svojim nastupima poslije 1. kolovoza 1928. oštro su osuđivali Vidovdanski ustav, odbacivali ga i zahtijevali poštivanje povijesno-nacionalnih individualnosti. »Mi težimo — govorio je tada Pribičević — za tim da se naše današnje državno uređenje preuredi na posve novoj osnovi, koja će garantirati punu ravnopravnost. A sada, kako će se to zvati i kako će to ime dobiti, da li će to biti ovakvo ili onakvo, da li ime državno-pravne autonomije, federacije ili široke samouprave, to je stvar studija. Nije glavno forma, nego sadržaj. Mi zapravo još nismo glede toga ništa zaključili. Kada bude vrijeme, već ćemo donijeti potreban zaključak. U ovom momentu to nam još ne treba.«⁵⁹

Stvaranje Seljačko-demokratske koalicije predstavlja, dakle, uvod u programatsku transformaciju Samostalne demokratske stranke i, kako su se zaostravali politički odnosi u državi, odstupanja od prijašnjih stavova postaju sve izrazitija. Do proglašenja šestosiječanjske diktature, formulacije o preuređenju države još su nedovoljno određene i ostavljaju mogućnost različitih tumačenja. Naime, i nakon zaključaka Seljačko-demokratske koalicije od 1. kolovoza 1928, Pribičević je u svojim izjavama za tisak bio, doduše, vrlo radikaln, ali intimno ipak nije napuštao nadu u mogućnost sporazuma s Beogradom, i to u suradnji s kraljem. Kad se ta nadanja nisu ostvarila, Samostalna demokratska stranka poslije šestosiječanjskog manifesta izjasnit će se za izraziti federalizam, a nešto kasnije Svetozar Pribičević u svojim porukama iz emigracije zalagat će se čak i za republika-nizam.

Samostalna demokratska stranka bila je buržoaska stranka koja je okupljala pretežno srpsku buržoaziju iz prečanskih krajeva, prije svega iz Hrvatske. Jak oslonac stranka je nalazila u dijelu prečanskih poslovnih krugova, pa je u svojim redovima imala i nekoliko jačih industrijalaca i bankara. Osim *gradskog elementa* stranačko članstvo i birači, koji su joj davali svoje glasove i činili glavninu njenih snaga, bili su *srpski seljaci*, prečani. Tako je Samostalna demokratska stranka po nacionalnom obilježju, usprkos tome što se u njenom vodstvu i među članstvom nalazilo i Hrvata i Slovenaca, u osnovi ipak bila *srpska* stranka. To je obilježje Samostalna demokratska stranka imala od početka, ali je mnogo jače došlo do izražaja kad je napustila centralizam i unitarizam. Isticanjem borbe za ravnopravnost prečanskih Srba za svoj osnovni cilj, Samostalna demokratska stranka je u Seljačko-demokratskoj koaliciji — toj izrazito prečanskoj formaciji — predstavljala srpsku komponentu.

Mada je u vodstvu Samostalne demokratske stranke bilo nekoliko jakih intelektualaca, rutiniranih političara, govornika i parlamentaraca, ipak je

⁵⁷ Svetozar Pribičević, Hinko Krizman, Većeslav Vilder, Srdan Budisavljević.

⁵⁸ Prvislav Grisogono, Svetislav Popović, Gregor Žerjav.

⁵⁹ *Riječ*, 15. VIII 1928.

u stranci dominirao *Svetozar Pribičević*. Svojom jakom ličnošću, govorničkim darom, dinamikom i temperamentom Svetozar Pribičević je davao stranci snažan osobni biljeg.

Na primjeru Samostalne demokratske stranke, na njenim programatskim zaokretima i praktično-političkim akcijama najbolje se ogleda neuspjeh prečanske buržoazije (u ovom slučaju uglavnom srpske, a mnogo manje hrvatske i slovenske) da ojača svoje pozicije i svoj utjecaj u centralistički uređenoj Jugoslaviji. U početku unitarno jugoslavenska, Samostalna se demokratska stranka odlučno suprotstavljala hrvatskom nacionalnom programu Radićeve Hrvatske seljačke stranke i težnjama većeg dijela hrvatske buržoazije. Međutim, na osnovi jedinstvene centralističke platforme, koju je Samostalna demokratska stranka tako uporno branila, nije se mogao suzbiti odlučujući politički utjecaj srbijanske buržoazije i njena hegemonija. Štaviše, u vrijeme dok Samostalna demokratska stranka tako zdušno podržava centralizam, neprekidno se vodi prikrivena, podzemna bitka s velikosrpskim vrhovima za pozicije i utjecaj. Kad se taj napor pokazao čistom iluzijom i kad je postalo jasno da je centralizam zapravo omogućio velikosrpsku hegemoniju, a nije ostvario jugoslavensko jedinstvo, onda je taj dio prečanske buržoazije, okupljen u Samostalnoj demokratskoj stranci bez obzira na nacionalnu pripadnost, izmijenio svoje gledište i tražio izlaz u temeljitom preuređenju države. Spoznaja te političke realnosti omogućila je povezivanje Samostalne demokratske stranke s Hrvatskom seljačkom strankom i osnivanje Seljačko-demokratske koalicije koja je doista značila formiranje prečanskog fronta protiv velikosrpskog hegemonizma.

SUMMARY

THE FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF THE INDEPENDENT DEMOCRATIC PARTY (1924—1929)

The Independent Democratic Party (*Samostalna demokratska stranka*) was one of the many political parties of pre-war Yugoslavia. Although it was not a large party as far as number of members was concerned, its role, and especially that of its leader Svetozar Pribičević, in the political life of the Yugoslav state was very important.

In this paper the author deals with the party's foundation, development and activities, shows the characteristics of its programme, and its social and national basis. He restricts his exposition to the period of the Vidovdan Constitution, accounting for this by the fact that after the institution of the dictatorship the organizational work of the party (and of all other political parties) and its activities in further political development had a special quality.

The Independent Democratic Party was formed after a group of 14 delegates, with Svetozar Pribičević at their head, had withdrawn from the Democratic Party in March 1924. The leaders of the new party stressed from the beginning that the basis of their policy was unitarism and centralism. Since the ideal of unitarism was expressed most strongly in the Vidovdan Constitution, the Independent Democrats emphasized the

importance of the full application of that Constitution. This was the foundation of their coalition with the Radicals and of the formation of the government of the National Block.

When the Radicals saw that their agreement with the Independent Democratic Party and the enforcement of the *Obznana* against the Croatian Republican Peasant Party (*Hrvatska republikanska seljačka stranka*) did not affect Radić's position, they broke off the alliance with Svetozar Pribičević and came to an understanding with Stjepan Radić. The Independent Democratic Party then became part of the opposition. Svetozar Pribičević started forming a large, general Yugoslav party, whose nucleus was to be the Independent Democratic Party. This did not succeed. A struggle for unitarism and centralism remained the basic substance and prime aim of his political activities. Being in the opposition, however, he became more and more aware of manifestations of great-Serbian predominance. Realizing that centralism was not creating Yugoslav unity, but, on the contrary, was strengthening great-Serbian hegemony and bringing the country to a serious crisis, Svetozar Pribičević approached Stjepan Radić. Thus a political alliance between the Independent Democratic Party and the Croatian Peasant Party was formed, named the Peasant-Democratic Coalition (*Seljačko-demokratska koalicija*).

The transformation of the Independent Democratic Party's programme started after the formation of the Peasant-Democratic Coalition. At the beginning a consistent enforcement of the Vidovdan Constitution and a respect for the law were demanded, but soon a demand was made for a revision of the Constitution and even its abolition. This was expressed in particular after the assassinations in the National Assembly. Before the proclamation of the Dictatorship formulations concerning the reorganization of the state had not been concrete enough, and left possibilities for various different interpretations. But after the manifest of January 6, 1929, the Independent Democratic Party explicitly proclaimed itself for federalism. Svetozar Pribičević himself, after emigrating from the country, even worked for a republican state.